

הרב רועי הכהן זק

מימון מערכות חינוך מכספי ציבור ותקנת יהושע בן גמלא¹

א. חיוב האב בחינוך בניו

על פי דין התורה, מערכת חינוך² ציבורית³ אינה קיימת, אלא כל אב⁴ מחויב ללמד את בניו שלו תורה⁵. כפי שנאמר בתלמוד (קדושין כט, ע"א): 'דת"ר האב חייב בבנו... וללמדו תורה'. בסוגיית התלמוד (שם, כט ע"ב- ל ע"א) נדונו גדריו ההלכתיים של חיוב זה מבחינת היקפו הכמותי, והרמב"ם, הטור והשו"ע הכריעו להלכה בשאלה זו⁶. נחלקו רבותינו האחרונים בדבר החיוב המוטל על האב לשכור בכסף את שירותיו של אדם שילמד את בנו, אם נבצר ממנו ללמדו בעצמו, או מסיבות אחרות. לדעתו של רבינו אברהם די-בוטון, בעל 'לחם-משנה', אין חיוב כזה חל על האב מן התורה, אלא מקורו מתקנת חכמים:

ואפשר לי לומר דהוא מדרבנן ויצא לו לרבינו מהא דאמרין בפ' לא יחפור (דף כ"א) אמר רב יהודה אמר רב ברם זכור אותו האיש לטוב וכו' שבתחלה מי שיש לו אב היה מלמדו תורה מי שאין לו אב לא היה לומד תורה מאי דרוש ולמדתם אותם ולמדתם אתם כלומר שהאב בעצמו חייב ללמדו ואם אינו יודע האב ללמד אינו חייב לשכור התקינו שיהיו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים וכו' **דמשמע דמכח התקנה חייב ללמד אותו בשכר**⁷.

1. נושא זה, הקמת מערכת חינוך ציבורית ומימונה על-פי ההלכה, נדון בהרחבה בשנים האחרונות בכמה מאמרים, ובדברים להלן נשתמש במאמרים אלו. אך לא ציינתי במאמרי את כל המאמרים שנכתבו בנושא, אלא רק מאמרים שהיו בהם דיונים מהותיים, שיש בהם חידוש, או מאמרים שריכזו וציינו את המקורות בצורה המקיפה ביותר.
2. בהקשר זה, ייעשה להלן שימוש במונח 'חינוך', על-פי משמעותו בלשון ימינו. בלשון ההלכה, 'חינוך' פירושו הכשרת הילדים לקיום מצוות, בטרם היותם מחויבים במצוות, ואילו מערכת החינוך נקראת על שם מפעיליה - 'מלמדי תינוקות'. על היחס בין חובת האב לחנך את בנו למצוות לבין חובתו ללמדו תורה, עיין בערוך השלחן, יו"ד סי' רמה סעי' ה.
3. אך עיין באור שמח, הל' ת"ת פ"א ה"ב, שהפרשה נאמרה בלשון יחיד ללמדנו שהציבור חייבים ללמד בשכר לבני חבריהם.
4. על חובת האב בחינוך בניה, עי' בספר החינוך, סוף מצוה יט.
5. מאמר זה עוסק בגדריה הרגילים של תקנת יהושע בן גמלא. שאלות אחרות כבדות משקל, כגון מימון הוצאות גלוות שאינן שכר לימוד, חינוך מיוחד, חינוך לגיל הרך, חינוך הבנות ולימודי חול, יידונו בנפרד, בעז"ה.
6. רמב"ם, הל' תלמוד תורה פ"א הלכות א-ג; טוש"ע, יו"ד תחילת סי' רמה.
7. לחם משנה הל' ת"ת פ"א ה"ג; וכן פסק ערוך השלחן, לעיל סעי' ז.

לעומתו, כתב הגאון רבי בן ציון שטרנפלד, כי החובה לשכור מלמד מוטלת על האב מן התורה.⁸ מה שכתב הגרב"צ שטרנפלד, כבר עולה מפסיקתו של המהר"ם מרוטנברג⁹:

דכפינן ליה ללמדם או להשכיר להם מלמדים דמאי שנא האי עשה דולמדתם

אותם משאר עשה דכפינן ליה לקיים... וכשם שהאב חייב בבנו למולו ולפדותו

דכופין אותו לקיים הכי נמי כיפינן ליה ללמדו תורה...

דברים אלו פסקו להלכה הב"י והרמ"א (יו"ד, סימן רמ"ה סוף סעיף ד). יתר על כן, כבר פסק במפורש רבנו חיים אור זרוע, בן דורו של המהר"ם, שחיוב האב ללמד את בנו תורה, עניינו ללמדו בעצמו או לשכור עבורו מלמד תינוקות¹⁰.

ב. תקנת יהושע בן גמלא

למחלוקת זו נודעת משמעות רבה בהבנת תפקידה של מערכת החינוך הציבורית לילדים עד לגיל בר מצווה¹¹, ולשאלה מי צריך לשאת בעול לימוד התורה של הילדים. וכך מסופר בתלמוד:

אמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב, ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל. שבתחילה, מי שיש לו אב, מלמדו תורה. מי שאין לו אב, לא היה למד תורה. מאי דרוש? 'ולמדתם אתם' - ולמדתם אתם. התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים. מאי דרוש? 'כי מציון תצא תורה'. ועדיין מי שיש לו אב, היה מעלו ומלמדו. מי שאין לו אב, לא היה עולה ולמד. התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו, מבעיט בו ויוצא. **עד שבא יהושע בו גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותו כבן שש כבן שבע...**¹²

כאמור, לשיטתו של בעל 'לחם משנה', עיקר משמעות התקנה היא הטלת חובה על כל אב לשלם למלמד התינוקות המלמד את בנו, ותפקידו של הציבור הוא רק לדאוג להימצאותם של מלמדי תינוקות. לעומת זאת לפי השיטה החולקת, חיוב האב לשלם את שכר הלימוד הוא מן התורה, ומשמעותה הבסיסית של התקנה היא הקמת מערכת חינוך

8. שו"ת שערי ציון, ח"ג סי' כז ענף ב. ועיין עוד בספר עבודת המלך, הלכות ת"ת פ"א ה"ג, שהביא ראיות נוספות להיותו של חיוב זה דין תורה.

9. תשובתו צוטטה בהגהות מיימוניות, הל' ת"ת פ"א אות א.

10. שו"ת מהר"ח אור זרוע, סימן יא; הגרב"צ שטרנפלד מציין כי הדברים יצאו לאור מכתב יד רק זמן קצר לפני כן, ולא עמדו בפני האחרונים.

11. על חינוך מעל גיל בר מצווה, עיין במקורות הבאים: שו"ת מהריט"ץ החדשות סי' לה; הרה"ג יהודה זולדן, 'הוצאת תלמיד משיבה', תחומין יז, עמ' 145-156; הרה"ג נפתלי בר-אילן, משטר ומדינה בישראל על פי התורה, פרק נד, סעי' רעא, עמ' 1330-1331.

12. בבא בתרא, כא ע"א. (לביאור עניינם של שלבי התקנה כמתואר בסוגיה, עי' בדברי מרן הנצי"ב בהעמק שאלה, שאלתא קמב, אות ג; לתקנה זו יש משמעות הלכתית גדולה גם בהלכות נזקי שכנים, וזהו ההקשר שהובאה בו התקנה בסוגיה. שני ההיבטים שלובים וקרוכים זה בזה, עי' חת"ס, בחידושי למסכת בב"ב כ ע"ב.

ציבורית, עם מערך גבייה ריכוזי. אמנם, גם לפי שיטה זו אין מדובר כאן על מערכת חינוך ציבורית ריכוזית ואחידה, אלא על מערכת שבה מלמדי תינוקות רבים, שהציבור אחראי על קיומה, וכן מוטלת על הציבור חובה תמידית לפקח על מקצועיותם של המלמדים¹³.

סוגיה נוספת השייכת לנושא זה, מופיעה במסכת שבת (ק"ט ע"ב):

אמר ריש לקיש לרבי יהודה נשיאה: כך מקובלני מאבותי, ואמרי לה מאבותיך: כל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן- מחריבין אותה. רבינא אמר מחרימין אותה... דברים אלו פסקם להלכה הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ה ה"א):

מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר, וכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן מחרימין את אנשי העיר עד שמושיבין מלמדי תינוקות, ואם לא הושיבו מחרימין את העיר, שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן.

בעקבות הרמב"ם, וכלשונו, הובאו הדברים גם בטור ובשו"ע (י"ד, סי' רמ"ה, סעיף ז). אמנם כאמור, אין מדובר כאן על 'מערכת חינוך ציבורית', במובנה הרווח בתקופתנו¹⁴, אלא על מלמדי תינוקות פרטיים, שכל אחד פועל בנפרד, כפי שעולה ממכלול הלכות מלמדים ברמב"ם, בטור ובשו"ע¹⁵.

ג. מימון שכר המלמדים

בשאלת מימון שכר הלימוד נחלקו רבותינו הראשונים. דעת רב האי גאון היא:

ונראה לי כי שכר מלמדי התינוקות בעיירות קטנות שאין יכולין היחידים לתת שכר מלמדין, כי היא על כל הקהל לפי ממון, לא על אבותיהן של הנערים בלבד, כי אינן יכולין זה על זה. ואפילו היה שכר המלמד על אבות התינוקות בלבד,

13. פיקוח ציבורי על מלמדי התינוקות עולה במפורש מדברי רבא בסוגיית התלמוד בהמשך ב"ב כא ע"ב: 'מקרי ינוקא, שתלא, טבחא, אומנא וסופר מתא כולן כמותרים ועומדים דמי'; והרמב"ם פסק להלכה, בהלכות שכירות פ"י ה"ז כ': '...ומלמד תינוקות שפשע בתינוקות ולא למד או למד בטעות - מסלקין אותו בלי התראה, שהן כמותרין ועומדין, הואיל והעמידו אותן הצבור עליהן; ועי' בדברי מרן הנצי"ב, שו"ת משיב דבר, ח"ב סי' ה; העמק שאלה, שאילתה קמב אות ה.

14. בדומה לכך, אין להביא ראיה מסוגיית הירושלמי, חגיגה פ"א ה"ז: 'רבי יודן נשייא שלח לרבי חייא...'. כל שנאמר כאן הוא כי יש חיוב על בני העיר לדאוג לכך שיהיו בעיר מלמדי תינוקות עבור ילדי העיר, ואולי החיוב הוא על ציבור ההורים בלבד. אין מדובר על הקמת מערכת חינוך ציבורית והפעלתה. לפיכך, לא זכיתי להבין את דבריו של הרה"ג יהודה זולדן, במאמרו 'חינוך וצדקה- היחיד, הקהילה והמדינה', בספרו 'שבות יהודה ישראל', עמ' 361-377, ובפרט בעמ' 363-364, ש'תפקידם של אותם חכמים שנשלחו על ידי רבי יהודה הנשיא, היה לוודא שההנהגה המקומית שבכל עיר אכן הקימה מערכת חינוך'. אמנם עיקר מטרת מאמרו היא להדגיש כי אין השלטון המרכזי מופקד על החינוך, אלא השלטון המקומי, אך ממקור זה מוכח החיוב על בני העיר כי יהיו ביניהם מלמדי תינוקות פרטיים, ולא חיוב הקמת 'מערכות חינוך'. אך אולי זו גם כוונתו של הרה"ג יהודה זולדן, ואם כן אין כל קושי.

15. על אחריות ההורים לעצם קיומה של מסגרת חינוכית פרטית בעירם, עיין בדברי מרן הגאון רבי אברהם אלקנה כהנא שפירא, בפסקי דין רבניים חלק ז, תיק ארבעים ושנים - תשכ"ד, בבית הדין הרבני האזורי ירושלים, עמ' 10 ואילך, בעמ' 16-17.

בשביל שהם צריכים להם לבדם מכל זולתם מן הקהל שאין להם לא בן ולא
בן...¹⁶

הנחת היסוד הפשוטה היא כי החיוב הכספי מוטל על אבותיהם של התלמידים בלבד,
ולא על הציבור, רק במקרה שאין ביכולתם של האבות לעמוד בכך לבדם (בשל מיעוט
מספרם), מעלה רה"ג את אפשרות חיוב הציבור במימון שכר הלימוד; ואף לגבי מקרה
זה, אין הוא מכריע כך באופן מוחלט. הריטב"א כתב לגבי מקרה זה:

אפילו אין בעיר כ"ה תינוקות, דהוא סך מיקרי דרדקי, כיון שיש שם תינוקות כלל,
כופין אבותיהן לבני העיר לשכור מלמד בני העיר. ונותנין האבות הראוי להם,
והשאר בני העיר וכן פירש הרמב"ן, וזה דעת רבותי.¹⁷

בבית מדרשו של הרמב"ן הכריעו אפוא, כאפשרות הראשונה שהעלה רב האי גאון,¹⁸
ומשמע מדבריו שבמקרה שיש בעיר עשרים וחמישה תלמידים או יותר, החיוב לממן את
שכר הלימוד יוטל רק על אבותיהם. לפי שיטה זו ניתן לומר כי התקנה הייתה שהנהגת
הקהילה תגבה את שכר הלימוד מההורים, תוסיף את התשלום עבור העניים מקופת
הצדקה המקומית, ותשלם את מלוא הסכום הכולל למלמד. כך כתב במפורש הגר"מ
פיינשטיין:¹⁹

...מ"מ מלשון מושיבין, דהוא גם משלמין, דסתמא המושיבין הם המשלמים מאחר
דלא נתפרש. וגם כיון שתקנת יהושע בן גמלא היתה כדי שכל ילדי ישראל ילמדו,
לא רק מי שיש לו אב, היה דואג גם על בני עניים וגם על אלו שהאב לא ירצה
לשלם. וגם הא ודאי כשהושיבו בכל פלך ופלך שאף מי שאין לו אב היה הבן
בעצמו הולך, היו פרנסי וגבאי העיר מתחייבין. דהמלמדים הא לא יסמכו שאביו
וקרוביו ישלמו כשלא יתחייבו הפרנסים והגבאים לשלם, ובפרט שיש לחוש
שיבעטו ויצאו. **א"כ ודאי שגם המושיבין דתקנת יהושע בן גמלא, שהיו פרנסי
וגבאי העיר מתחייבין לשלם והם יגבו מן האבות, או לכה"פ בדין ערבות. שא"כ
פשוט שלבני עניים שילמו מקופת צדקה של העיר או מקופה מיוחדת לזה.**
ובדומה לכך, כתב גם מרן הגאון רבי אברהם אלקנה כהנא שפירא²⁰:

16. דברי רב האי גאון צוטטו על-ידי רבנו ירוחם, ספר מישורים, נתיב כט ח"ג. לאור זאת, יש לפקפק
בהשערתו של הרב שמחה אסף, בספרו 'מקורות לתולדות החינוך בישראל', כרך ב, עמ' א-ב,
שבתקופת הגאונים בבבל היו מלמדי התינוקות פקידי ציבור, שקיבלו את שכרם מהקופה הציבורית.
הראיות המובאות שם מלשונות פתיחה לאגרות, מעידות על חשיבותם של מלמדי התינוקות לציבור,
אך לא על מעמדם ההלכתי בתור פקידי ציבור.

17. חידושי הריטב"א, בבא בתרא כא ע"א, ד"ה אמר רבא.

18. כך נראה לפרש גם את דברי רבנו יונה, בעליות רבינו יונה, ב"ב כא ע"א ד"ה אמר רבא.

19. שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ד סי' כט. כך עולה גם מדבריו של הגר"י טייכטל הי"ד, שו"ת ירושת פליטה,
סי' לז. אלא שהוא מציב את הדברים בתור חיוב מדאורייתא (מעין דברי האור שמח, לעיל).

20. פד"ר, ח"ז תיק ארבעים ושתיים תשכ"ד, בביה"ד הרבני האזורי ירושלים, עמ' 10 ואילך, ובעמ' 26.
הדברים נאמרו בנוגע להסבר שיטת התוספות, ובסופו של דיונו, כך הסביר גם את שיטת הרשב"א
והריטב"א (מלבד במקרה שיש פחות מעשרים וחמישה תלמידים, שאז לשיטתם התקנה כוללת חיוב
על הציבור להשלים את שכר הלימוד). וייתכן שזאת גם כוונת הגר"י אריאלי, עינים למשפט, ב"ב כא
אותיות מ-נ.

...וע"כ יש לומר שתקנת יהושע בן גמלא לא באה לחייב את אנשי העיר שהם יהיו חייבים לשלם שכר המלמד, אלא עיקר התקנה היתה שלא יהיה כמו לפני זה שענין זה היה מסור רק להורים ולא לציבור, אלא שגבאי העיר יהיו חייבים לטפל בזה ולמנות מלמד בעיר, ובנוגע לשכר, הוא אמנם מוטל על ההורים בלבד ולא על העיר, אלא שלפני התקנה לא היו הגבאים כופים אותם לשלם שכר המלמד במשותף, ואילו לאחר התקנה כופים אותם לשלם במשותף כמו שכופין לשאר צרכים של הציבור...

לעומת זאת, שיטתו של רבנו מאיר הלוי אבועלפיה הייתה כי יש חיוב על הציבור לממן את שכר הלימוד של כל התלמידים²¹:

דמחייבין ציבורא לאותביה מקרי דרדקי בכל מאתא, ומיתב להו אגרא ומדציבורא... והכי נמי מסתברא מדקתני התקין ר"י בן גמלא שיהו מושיבין מלמדי תינוקות. ואי דלא יהיבין להו אגרא מציבורא מאי שיהיו מושיבין? אלא לאו, דיהיבין להו אגרא מדציבורא, והכין עדיף כי היכי דלילפו בני עניים כבני עשירים.

זו הייתה גם עמדתו של הגרש"ז מליאדי²²:

ושכר מלמדי תינוקות תקנת חכמים היתה לפרוע מקופת הקהל בעד כל התינוקות שבעיר בני העשירים והעניים יחד... כי כן היתה עיקר תקנת חכמים להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר בין גדולה בין קטנה, ולהטיל שכר מלמדי כל התינוקות שבעיר בין עשירים בין עניים על כל הקהל שבעיר כל אחד כפי השגת ידו, אפילו מי שאין לו בנים, כשאר נתינות הקהל שהן לפי ממון וכו'. וגם הפטורים ממסים כמו תלמידי חכמים חייבים ליתן לזה כפי ממונם, כמו שחייבים ליתן לפרנסת העניים שבעיר המוטלת על כל הקהל...

21. יד רמה, בבא בתרא כא ע"ב, אות נח. לכאורה, ניתן היה לפרש כך גם את עמדתו ההלכתית של הר"י מיגש, ב"ב כא ע"א, ד"ה ריש דוכנא, אולם, ניתן לפרש כי על הקהל לשלם למלמד, אך מכספי שכר לימוד שנגבו מהורי התלמידים בלבד, ולא מכל תושבי העיר; כפי שאכן כתב במפורש רבנו יהונתן הכהן מלוניל, שדבריו הובאו בשטמ"ק, ב"ב כא ע"א; ועי' גם בפסקי מהרי"ק, סי' לג (ועי' גם במה שכתב הרה"ג יהודה זולדן, במאמרו הנ"ל, בעמ' 366). אבל אפשר לומר כי כוונת המהרי"ק היא לגבייה מרוכזת של שכר הלימוד; ועי' עוד בהערת המהדיר (הרה"ג אליהו דב פינס) לתשובות מהרי"ק החדשות סי' לח, שזו תקנה פרטנית 'למיגדר מילתא', ואין מדובר כאן במימון ציבורי על-פי שורת הדין.

עוד עיין בדבריו של ר' מיכאל ויגודה, במאמרו הנ"ל, שהביא ראיה לשיטת הרמ"ה מסוגיית התלמוד הירושלמי, פאה, פ"ח, סוף ה"ז, המגדירה את 'פסי העיר', שבהם מחויב כל המתגורר בעיר יותר משנים-עשר חודשים, 'שכר סופרים ומשנים'. כך אכן עולה מפירושו של ה'פני משה' שם, אבל ההקשר ההלכתי של הסוגיה כולה הוא דיני הצדקה הציבורית, ולכן אפשר לפרש שהכוונה היא לשכר לימוד עבור התלמידים העניים דווקא ונראה שזו שכוונתו של הגר"י ראזין, צפנת פענח, הלכות מתנות עניים פ"ז ה"א.

יש שהביאו ראיה למימון ציבורי מדברי הירושלמי (שם): 'תני ר' שמעון בן יוחי אם ראית עיירות שנתלשו ממקומן בארץ ישראל, דע שלא החזיקו בשכר סופרים ומשנים...'. אך כבר העיר הרה"ג יהודה זולדן, במאמרו הנ"ל, בעמ' 365, כי אין ממקור זה כל ראיה לדבר.

22. שו"ע הרב, יו"ד סי' רמה סעי' ג.

כך מובא גם בשם הגרי"ז סולובייצ'יק²³. יש להדגיש כי גם לפי שיטה זו, מדובר במימון ציבורי, אך אין מדובר במערכת ריכוזית, אלא במלמדי תינוקות פרטיים, המקבלים את שכרם מהקופה הציבורית.

ד. המנהג הרווח

בפועל, הנוהג הרווח לאורך תקופת רבותינו הראשונים והאחרונים היה כי כל אב שילם את שכר הלימוד מכיסו, ואילו הקהילה המקומית, אם מימנה משהו, מימנה רק את שכר הלימוד של ילדים שאין ידם של הוריהם משגת לשלם, ומימון זה נבע מהלכות הצדקה הציבורית²⁴. כך פסק הרמ"א מפורשות²⁵:
במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות, ואין אביהן של תינוקות יכול לשכור לבניהם, ויצטרכו הקהל ליתן השכר - גובין לפי ממון.
ראוי לציין כי הדברים נפסקו בתור חלק מדיני מסים, ולא בתור חלק מהלכות תלמוד תורה, ונראה לומר כי הרמ"א לא כלל דין זה בהלכות תלמוד תורה, אלא רק ציין לדבריו, לגבי דיני המס²⁶, כדי לרמוז שאין זה חלק מתקנת יהושע בן גמלא, אלא דין מדיני צורכי ציבור, וחלק מחיוב הצדקה. כך עולה גם מהערתו הקצרה של הגר"א בביאורו²⁷: 'שכל זה

23. הביאו הגרי"ז רוזנטל, משנת יעקב, הלכות ת"ת פ"ב ה"א.

24. כפי שעולה ברורות ממאות ציטוטי התקנות והתשובות שהביא הרב שמחה אסף בארבעת כרכי ספרו 'מקורות לתולדות החינוך בישראל'. ולא ניכר בזה הבדל משמעותי בין הגלויות, ולא היה כפי שנטען לעתים, כי בקהילות הספרדים הייתה קיימת מערכת חינוך ריכוזית במימון ציבורי. עיין לדוגמא, במקורות הבאים: שו"ת הרא"ם, סי' יב; שו"ת פרח מטה אהרן, ח"א סי' קט; ובמיוחד בדברי רבנו חיים בן עטר, ראשון לציון ח"א, יו"ד סי' רמה סעי' ז; אמנם, יש המצטטים את תקנות קהילות קסטיליה משנת קצ"ב (המובאות שם, כרך ב, עמ' פא-פד) בתור מקור הלכתי למימון של מערכת החינוך מכספי מסים של כלל התושבים, ולא משכר הלימוד שמשלמים ההורים. ואולם עיון בלשון התקנות מלמד אחרת. ראשית, בפתיחה לתקנות נאמר שמטרתן חיזוק התורה מחדש, ומשמע שמדובר בתקנות 'למיגדר מילתא', ולא בחיוב שמעיקר דין התלמוד. שנית, נאמר בפתיחה כי 'התלמידים היו מתמעטים והולכים, וגם התינוקות של בית רבן היו בטלים במקומות הרבה, לפי שלא היתה יד אבותיהם מספקת לתת שכירות למלמדים אותם תורה', ואם כן עיקר החיוב מוטל על האבות. שלישית, באחת מהתקנות (מובאת בעמ' פג, שם) נאמר: 'כל קהל מן חמשה עשר בעלי בתים יהיו מחויבים להחזיק מלמד תינוקות הגון, שילמד את בניהם פסוק, ושיתנו לו הספקתו המתאימה, לפי מספר נפשות בני ביתו, לחם לאכול ובגד ללבוש - ושיפרע כל אחד למלמד לפי רכושו, ואם לא יספיק למלמד להוצאת ביתו מה שיתנו לו הורי הילדים, מחויבים הקהל יצ"ו להשלים למלמד את הדרוש להספקתו לפי הזמן'. כלומר מדובר בשכר הלימוד ששילמו הורי הילדים, ורק יתרת התשלום למלמד התינוקות, אם הייתה כזו, הוטלה על הציבור.

25. שו"ע, חו"מ סי' קסג סעי' ג. גם הגר"ז מליאדי מעיד על מנהג זה (בדבריו שצוינו לעיל), תוך שהוא משלב את הצגת עמדתו ההלכתית העקרונית בנוגע למנהג. דברים דומים על היחס בין המנהג בפועל לבין תקנת יהושע בן גמלא, כתב גם הגאון רבי כלפון משה הכהן בשו"ת שואל ונשאל, ח"ב יו"ד סי' ס.

26. בשו"ע, יו"ד סי' רמה, סעי' ז, רמז הרמ"א לעיין בדבריו בחו"מ.

27. ביאור הגר"א שם, וכך עולה גם מדרך הבאת דברי הגר"א בערוה"ש, חו"מ סי' קסג סעי' יד. וכן פירש את כוונת הרמ"א והגר"א; ועי' בדברי הגר"ד הלוי, בשו"ת עשה לך רב ח"ג, סי' כג, שעיקר החיוב נשאר בכל מקרה על ההורים, וכשאין ידם משגת לשלם, קופת הציבור משלמת מדין צדקה. להסבר הדברים, עיין בדברי הגרי"ז רוזנטל, לעיל (הע' 23).

בכלל צרכי העיר וצדקה כנ"ל. ברוב הקהילות לא הוקם מוסד חינוכי ציבורי, אלא כל מי שרצה ללמד - לימד. ובקהילות שהוקם בהן בית תלמוד-תורה מרכזי, למדו בו בעיקר היתומים והעניים, כפי שכתב הגר"מ הלוי אפשטיין²⁸:

...ובכל ערי ישראל יש תלמודי תורה שנותנים שמה יתומים ובני עניים ללמוד תורה ושכר המלמדים נותנים מקופת הקהל... חייב להשכיר מלמד לבנו אא"כ לומד עמו בעצמו כמו אצל המלמד אבל לבן חבירו אינו חייב להשכיר לבדו אלא בכלל כל בני העיר לעשות ת"ת וכמ"ש וכופין אותו לשכור מלמד לבנו... וכן מכריחין כל אנשי העיר לעשות ת"ת להושיב מלמדים ללמד תינוקות בני עניים ויתומים וכופין על זה שכל אחד יתן על זה נדבה או מקופת הקהל... וכן נהגו בכל תפוצות ישראל שיהא להם בתי ת"ת והולכין לשם בני עניים ויתומים ומשגיחים עליהם להאכילם ולהלבישם עד שיגדלו בשנים ואז המסוגל לתורה מחזקין אותו ללימוד ואותם שאינם מסוגלים נותנים אותם לבעלי מלאכות ללמדם אומנות... אבל בעלי בתים בינונים וכ"ש עשירים אין מניחין את בניהם לילך לת"ת אא"כ נותן הרבה ממון ויש בזה טובה לבני העניים לפי ראות עיני הגבאים אבל בלא זה אין מניחין אותן דאם בני הבע"ב יכנסו לת"ת לא ישאר מקום לבני העניים וכן אנחנו מורים ובאים להלכה למעשה.

נדגיש כי מן המקורות נראה שבדרך כלל לא הייתה מוטלת חובה על הקהילה ומוסדותיה לממן בתי תלמוד תורה לעניים מכספי הציבור, ומוסדות אלו נתמכו על ידי ארגונים התנדבותיים (חברה קדישא דתלמוד-תורה), שאספו צדקה מתושבי העיר לשם כך²⁹, ולעתים אף קבלו סיוע כספי מסוים מהקופה הציבורית³⁰. תפקידה השלטוני של הקהילה בנוגע למערכת החינוך סבבו סביב אכיפת החיוב החל על ההורים לשכור

28. ערוה"ש, שם, סעיפים ח-י, וכן בחו"מ, סי' קסג, סעי' א: 'וכופין בני העיר זא"ז... ולשכור מלמדים ללמד תורה לבני עניים... וכן נהוג בכל תפוצות ישראל... ובסעי' יד: 'במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תנוקות לת"ת ואין אביהם של התנוקות יכולים לשכור לבניהם מפני עניותם והקהל צריך ליתן שכר לימודם כמו בת"ת שבמדינתנו...'. ועיין מה שכתב על כך הגר"נ רוזנטל, לעיל, ש'הטעמים שכתב בעל העה"ש, לא שייכים כלל בזמננו ובמקומינו'.

29. רוב המקורות הנוגעים לענייננו שהביא הרב אסף בספרו הנ"ל הם תקנות של חברות כאלו, או דבריהם של הפוסקים ושל תקנות הקהל לחברות אלו. ועיין עוד בשו"ת מהר"ם שי"ק, יו"ד סי' רלז ובמכתבו של מרן הגר"ח"ע גרודז'נסקי, בסוף החוברת צדקה בכל עת, וילנא תרס"ט. לאור זאת, ניתן להבין את דבריו של הרה"ג שבתי אברהם הכהן רפפורט, במאמרו 'קדימויות בהקצאת משאבים ציבוריים לרפואה, אסיא מט-ג, תמוז תש"ן, כי הצדקה הציבורית מוגבלת 'לסיפוק שלושה צרכים בלבד: מזון, כסות וקבורה'. ואילו חינוך לא נזכר בדבריו, שכן אין זה חיוב על קופת הצדקה הציבורית הרגילה, אלא מסגרת צדקה נפרדת, בלא חובה מוחלטת על הציבור.

30. עיין במקורות הבאים: שו"ת חיים ביד, סי' ב; תשובות בית הילל, סי' מה; ושו"ת רב פעלים, חלק ד יו"ד סי' א. ממקורות אלו עולה כי מוסדות הקהילה ניתבו חלק מההכנסות שהתקבלו ממס שחיטת הבשר לצורך תפעול ומימון הת"ת (וכך עולה גם משו"ת רב פעלים, ח"ב או"ח סי' כב. נציין, כי תשובותיהם של הגאון רבי הילל ליכטנשטיין והגאון רבי חיים פלאגי עוסקות בקהילות אשכנזיות (למרות שהגאון רבי חיים פלאגי היה חכם ספרדי מחכמי טורקיה), ואילו תשובתו של מרן הבא"ח עוסקת בקהילת בגדאד, כלומר אין מדובר בהבדל בין העדות.

מלמדים פרטיים לילדיהם³¹, והקמת בית תלמוד-תורה כללי ותפעולו, עבור יתומים ועניים³². כך כבר תיקן רגמ"ה³³:

ובמקום שאין מספיקים כמה שנותנים למלמדים של התינוקות, שאין מספיק ההקדש שאין שם כל כך, יקחו משאר הקדשות שהניחו נוחי נפש עבור נשמתן ויתנו למלמדים, אם לא פירש השכ"מ לצורך מה ומותר יתנו במקום שרוצים הקהה.

מדובר על צדקה שנתנו אנשים פרטיים, שניהולה מופקד בידי פרנסי הקהילה. לאור כל האמור, נראה ברורות כי המגמה הרווחת בקהילות ישראל אכן נטתה ללימוד על-ידי מלמדי תינוקות פרטיים. בית תלמוד תורה כללי הוקם אך למטרות צדקה, ולא לכל בני הקהילה, ואף הוא לא הופעל במימון ציבורי ממש. זאת מפני שמצוות תלמוד תורה מוטלת על האב, ולפיכך כל עוד לא היה הכרח גמור להתערבות של הקהילה מדיני צדקה, נותרה האחריות בידי האב³⁴. אמנם, במאתיים השנים האחרונות, בעיקר בשל התגברות החילון והקמת מוסדות לימוד ברוח של התבוללות, הוקמו בתי תלמוד תורה מרכזיים בקהילות רבות, ונעשו ניסיונות לפקח פיקוח מרוכז על כל המלמדים. על היחס למגמה זו מצאנו מקורות חולקים בין חכמי ישראל, אך הואיל והדברים נוגעים לשאלת החינוך, ולא לשאלת התקציב, אין כאן המקום להאריך בהם³⁵.

31. מובן מאליו, שהכלל של בחירת ההורים אינו כולל הותרת הילד מחוץ למערכת לימודים או שליחתו למוסד המטיף לגנבה וכדומה, ובשל כך קובעת ההלכה מידה מסוימת של פיקוח שלטוני, כאמור, ובכל מקרה אין מדובר בחשש מציאותי ברובם המכריע של המקרים.

32. עיין בהרחבה בערוה"ש, יו"ד שם סעיפים כז-כז.

33. על-פי הנוסח המצוטט באנציקלופדיה לתלמודית, כך יז, נספח לערך חדר"ג, עמ' תשע אות סה.

34. תודתי לרה"ג שלמה הלוי אישון על הסבר זה. על המשך מחויבותו האישית של האב לחינוך בנו גם אחרי תקנת יהושע בן גמלא, עיין בהרחבה בדברי מרן הגאון רבי אברהם אלקנה כהנא שפירא, בפסק דינו הנ"ל, בעמ' 16-28. ועוד עיין בפסק דינו של בית הדין לדיני ממונות בירושלים, שפורסם בפסקי דין ירושלים, בית דין ירושלים לדיני ממונות ולביור יוחסין, כך יב (תש"ע), תיק ממונות מס' 1420-סט עמ' שכ ואילך; בשו"ת להורות נתן, ח"ה ס' נד; ובמקורות שהביא הרה"ג נפתלי בר-אילן, בספרו הנ"ל, פרק נד, סעי' רעז, עמ' 1358-1360. נוסף על כך אפשר להסביר זאת בבעייתיות של מערכת חינוך ממוסדת, הנשלטת בידי הקהילה, שכן בכך נשללת מעורבות ההורים ואחריותם על חינוך בניהם. יתר על כן, יש גם סכנה שמוסדות השלטון של הקהילה ינצלו את המערכת הריכוזית, להנחיל דרך חינוך מסוימת, בלי בקרה הלכתית או ציבורית, ואכמ"ל.

35. עיין בדברי הגאון רבי משה שמואל גלאזנער, שו"ת דור רביעי, ח"ב ס' כב, שיכולים בני עירו לעשות במעות זה צורכי רבים; עוד עיין בהצעתו של הגאון רבי מנחם מענדל חיים לנדא מנאוואדאר (מקיץ נרדמים, פיעטרקוב תרס"ד, מכתב ז עמ' 27-31, להקים בתי ת"ת כלליים, בשל מצבו הרוחני הירוד של הדור; וכן כתב גם הגאון רבי בנימין מנחם שוורצמן, בספרו בין ישראל לעמים, עמ' ל. כך עולה גם מהחלטות ועידת הרבנים ברוסיה משנת תר"ע (החלטות אלו פורסמו אז על ידי חסידות חב"ד, ומאז הן חוזרות ונדפסות על-ידה), כ: 'הנהגת ופיקוח כל מוסדי הדת, החסד, החנוך הדתי ועוד, שבכל עיר ועיר, בין בערי תחום המושב או חוצה מטרזים בידי הכנסיה העברית המתיסדת מהמועצה הכלכלית העירונית העברית, ומההנהגה העירונית העברית. על היהודים תושבי העיר מוטל החזקת כל הענינים והמוסדים הדתיים הנוגעים להקלה העברית הדרושים על פי התורה... ה' השגחה והשתדלות ליסד ולהחזיק בתי תלמוד תורה מכל הטפוסים השונים חדרים, ישיבות, ויתר בתי לימוד, למען למד לילדים משני המינים במקומות הלמוד: למודי הדת, מקרא, תלמוד, ויתר ספרי הקדש, שפה העברית,

ה. יישום תקנת יהושע בן גמלא בימינו

לאור כל האמור, מעיקר ההלכה, אין מקום ללקיחת אחריות של השלטון המרכזי על הקמת מערכות החינוך והפעלתן³⁶. אין צורך במשרד החינוך, אלא די במחלקת פיקוח כללית, שמקומה במשרד הפנים³⁷, אשר תשלח מדי פעם מפקחים לכל ערי הארץ, כדי לוודא כי קיימות מערכות חינוך בכל עיר, לבחירת הורי התלמידים. ברשות המקומית יש להקים מחלקות חינוך, שיעסיקו קציני ביקור סדיר ומדריכים פדגוגיים תורניים. קציני הביקור הסדיר יבדקו כי כל הילדים שבגילאי בית ספר אכן לומדים במוסד חינוך כלשהו³⁸. המדריכים הפדגוגיים התורניים, יבחנו את רמתם המקצועית של המורים המלמדים את ילדי העיר, בין במסגרות ביתיות ובין במסגרות רחבות יותר³⁹, ויהיו

היסטורי העברית, היסטורית הספרות העברית. ו] החזקת יתר בתי תלמוד תורה ומוסדות הדת הממלאים הצרכים של המקום ההוא'. לעומת זאת, עיין במטרות אגודת כנסת ישראל, שהקים בוויילנא בשנת תרס"ח מרן הגאון רבי חיים עוזר גרודז'נסקי: 'א' לפתוח חדרים ברשיון הממשלה **לבני עניים** ללמד תורת ד' חנם או בשכר מועט. לכוון בתי ת"ת וישיבות ובתי מחסה ליתומים.... ב' למסור **בני עניים** על ידי אומנים חרוצים ללמד אומנות שונות. להמציא תמיכה חמרית **להתלמידים העניים** מבקרי המוסדות הנזכרים ולכוון בתי תמחו ומעונות זול וכיו"ב'. ועיין גם בתכנית לחוקה במדינה היהודית, שהציע הרב יצחק ברויער (התכנית מופיעה באתר דעת, מתוך כתב העת יבנה, קובץ אקדמאי דתי, ניסן תש"ט, כרך ג', פרק שני סעיף ד תת-סעיף 5, וסעיף ז), המדגיש מאוד את האחריות הציבורית על מערכת החינוך התורנית, והמימון הציבורי שלה. לעומת זאת, עיין בדברי מרן הראשון לציון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל, בספרו שערי עזיאל ח"א, פרק ג סעיפים ד-ה), שחילק בין האחריות על קיום מערכת החינוך, המוטלת על בית הדין והציבור, לבין המימון, המוטל על ההורים: 'מכניסין התינוקות לבתי ספר להתלמד מבן חמש שנים שלמות, זאת אומרת מחובת בית דין: להטיל על האבות או קרובי הילדים, חובת הכנסת בניהם לבתי ספר מילדותם, ולחייב את הצבור להקים בתי ספר ומורים במדה מספקת לכל ילדי ישראל שבערים מקופת הקהל. לקיום החזקת בתי ספר גובים מאבות הילדים שכר למוד, והעודף מטילים על הצבור לפי ממון ולא לפי נפשות'. כך עולה ברורות גם מתשובתו של הגאון רבי שמשון רפאל הירש, שפרסם נינו פרופ' ר' מרדכי ברויאר, המעין כט/ב (טבת תשמ"ב), עמ' 15-17; וכן מדבריו של הגאון רבי עקיבא יוסף שלזינגר, בקונטרס חברא מחזירי עטרה ליושנה, עמ' י-יב.

36. זאת מלבד ההטיה האידיאולוגית המובנית בשליטה ממשלתית על מערכת החינוך, וחוסר היעילות המוחלט של שליטה כזו, ולו ברמה ההישגית בלבד. בהקשר זה, עיין במאמרו של הרב מיכאל פואה, 'לבטל את חוק חינוך חובה', נקודה, גליון 307 ודבריו תואמים בחלקם את האמור במאמרו.

37. אמנם יש מקורות הלכתיים רבים המטילים תפקידים שלטוניים של בית הדין הגדול, על מוסדות הקהילה, ולכן אפשר היה לומר כי אין להטיל את התפקיד של פיקוח-על, על שלטון המרכז, אלא להותיר את הפיקוח כולו בידי הרשויות המקומיות. ואולם על-פי מסקנותיו העקרוניות של הדיון האמור, בנושא יישומו המעשי של מעמדו השלטוני בית הדין הגדול, לעיל, נראה כי יש לחלק את התפקידים השלטוניים הנובעים מדיני בית הדין הגדול, בין הרשויות השונות בדורותינו, על-פי עניינם ותועלתם. בנוגע לפיקוח-על, אי אפשר לומר שמוסדות הקהילה יפקחו על עצמם, ולכן מסתבר כי הגורם השלטוני המתאים ביותר לתפקיד זה הוא השלטון המרכזי, ולא השלטון המקומי. אמנם שיקולי יעילות מורים על כך שאין צורך להקים 'משרד חינוך' נפרד למטרת פיקוח-על, ולשם כך די במחלקה ייעודית בתוך משרד הפנים.

38. עיין בדברי הרה"ג נפתלי בר-אילן, בספרו הנ"ל, פרק נד סעיף רעד, עמ' 1348, למקורות לפעולתם של קציני ביקור סדיר בקהילות ישראל.

39. אמנם יש לדאוג לריסון השלטון בנוגע לפיקוח, ולכן שהמדריכים הפדגוגיים יבדקו רק את רמתם המקצועית של המורים, ולא על כפייה כלשהי של שיטות הוראה מסוימות.

מוסמכים להורות על סיום העסקתו של מורה, אם אכן אין הוא מתאים לגמרי לתפקידו⁴⁰. כמו כן, על העובדים הסוציאליים של מחלקת הרווחה המקומית לבחון בקשות של הורים לסיוע בתשלום שכר לימוד של ילדיהם, ולהעביר את תשלומי הסיוע לזכאים, בתור חלק מן הטיפול הכולל בתחום הצדקה הציבורית⁴¹. במציאות ימינו, קיימים ממילא מוסדות חינוך שונים, חלקם בשל השוני הטבעי שבין תלמידים שונים, וחלקם בשל ההבדלים בין קבוצות שונות בעם ישראל⁴². לכן נראה כי אין צורך להקים מוסדות חינוך ציבוריים מיוחדים לתלמידים עניים, ועדיף לשלם שכר לימוד למוסדות הפרטיים עבורם, כאמור.

באשר לקיומה של תקנת יהושע בן גמלא על-ידי תלמוד תורה פרטי של הקהילה, פסק הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר⁴³:

וגם ענין בני מאתא נשתנה היום שרכוז היהודים החרדים הוא בעיירות גדולות, ושם קהלות קהלות שיש לכ"א בית ת"ת ובתי חנוך או חוגים חוגים, ובזה א"א לחייב בני קהלה השני' שיש להם ג"כ ת"ת לשלם גם בשביל האחרים וכמבואר בפוסקים דנחשב כל קהלה כעיר לבדה, וגם פשוט דבסגנון ישוב היהודים היום אם אין קהלה אחת מחזיקה היום ת"ת והיכולת באופן יסודי שבניהם ילמדו בת"ת אחרים אשר בעיר שאין חל עליהם הדין של כל עיר שאין מושיבין ת"ת מחריבין או מחרימין אותה עיין שבת קי"ט ולשון הרמב"ם ושו"ע סי' רמ"ה ס"ז, וא"כ נראה דבכה"ג בת"ת וכל בתי חנוך ענין פרטי שלהם הוא, וחל עליהם לבד על כל צבור שלהם ואם אין יכולים לכופ את כל הצבור בזה גם אלו שאין להם בן ונכד, א"כ חל על אבות התנוקות בלבד במשותף, וחלק העניים של קהל הזה חל על קופת

40. אמנם, אין מקור בהלכה לכך שתפקיד שלטוני זה מוטל על מדריכים פדגוגיים דווקא, אך מסתבר כי זו היא המומחיות הנדרשת והמתאימה לצורך ביצוע נאות של תפקיד זה. עם זאת, מן הראוי לצמצם את השימוש בסמכות זו רק למקרים של כשלון מוחלט, שכן ישנן שיטות חינוכיות ופדגוגיות שונות, והבחירה ביניהן איננה מתפקידיו של השלטון, אלא של ההורים, ואכמ"ל בנושא זה, החורג מנושא דיוננו.

41. שייכות זו לתחום הרווחה הכולל היא יעילה יותר, ומאפשרת בחינה של מצבם הכלכלי של ההורים במכלול ההיבטים.

42. לגבי נושא זה, עיין בדברי הרה"ג יעקב כהן, בספרו עמק המשפט, ח"ג סי' לז, עמ' שב.

43. שו"ת שבט הלוי, ח"ו סי' קמז. כך פסק גם הגר"מ שטרנבוך, אמונה ותורה, הלכות ת"ת פ"ב ה"א, ובשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' רפג. דברים דומים כתב גם הרה"ג ישראל דוד הארפענס, בספרו חינוך ישראל, פ"ז סי' ב סעי' ה הערה ז, עמ' תסה: '... אין 'חוב' לתמוך במוסדות תלמוד תורה של ילדים אחרים, מלבד הת"ת של עירו, שמחוייבין כל בני העיר להחזיקו מצד תקנת רבי יהושע בן גמלא להושיב תלמיד תינוקות בכל עיר ועיר...'. הדגשת תפקידה של הקהילה, דווקא, עולה ברורות כבר מדבריו של הגאון רבי יששכר שלמה טייטל, שו"ת ירושת פליטה סי' לו. נציין כי יש המצטטים מקור זה כדי להדגיש דווקא את המימד השלטוני ואחריות המדינה על החינוך (עיין למשל בדברי ר' יצחק ברט, במאמרו 'גבולות ההפרטה בהלכה', תחומין ל, עמ' 360 ואילך, בפרט עמ' 366-367, אך יש להדגיש כי הגר"ש טייטל מדבר במפורש על כל קהילה בנפרד, ולא על מדינה. לענ"ד, אין לומר שניסוח הדברים מתבסס רק על המציאות הרגילה בזמנו ובמקומו של הגר"ש טייטל, שכן כבר הובא לעיל הדיון בין חכמי מקומו (יותר מחמישים שנה לפניו), בעניין הגדרה של אחריות המדינה, כך שעולה ברורות שהגר"ש טייטל שלל את האחריות העל-קהליתת וחייד את חוב הקהילה.

הקהל אם יש להם, ואם אין להם א"כ המגבית שעושה הקהל הזה במקום קופת הקהל הם. ואיני רואה חיוב על היראים האחרים האגודים בקהלות אחרות שיש להם ג"כ בית ת"ת משלהם שאנו יכולים לחייב אותם, אם לא כשאר צדקות וחסד בדרך מצוה ונדבות לב, ודבר פשוט מכ"ש שאין כל קהלות וקבוצי היראים בעולם מחוייבים מכח תקנת ר"י בן גמלא לעזור בכל עיר ועיר בהושבת המלמדים כי פשוט כי זה מחובת העיר, ואם אין העיר ביכולתה הם יכולים לבקש להם מקורות הכנסה מכל מקום ע"י נו"נ אבל זה מחובת העיר, והנותנים בכ"מ בזה רק כנותני צדקה לא כמחוייבים בתקנת ר"י בן גמלא. דהתקנה חלה על העיר בלבד, והם יכולים לבקש דרך נדבת צדקה מכל העולם.

העובדה שבמצב האידיאלי לפי ההלכה, הטיפול בנושא החינוך מוטל ברובו על ההורים ובמיעוטו על הרשויות המקומיות, מעוררת קושי⁴⁴, שכן ייתכן שיהיה מצב שהקהילה תתקשה לסייע להורים נזקקים בתשלום שכר הלימוד של ילדיהם. אפשר להציע כי במצב כזה, יהיה על השלטון המרכזי לסייע לרשות המקומית במימון שכר הלימוד של ילדים נזקקים. וכך כתב הרה"ג יהודה זולדן⁴⁵:

חובת כלל ישראל, ובכלל זה ההנהגה השלטונית כללית של המדינה, לסייע להקים מערכות חינוך ולהשתתף במימון משום מצות צדקה ולא מכוח תקנת יהושע בן גמלא.

ואולם נראה כי אין מקור הלכתי לתפקיד מעין זה של השלטון המרכזי, שכן כאשר תיקן יהושע בן גמלא את תקנתו, בתור תוספת לחיוב העיקרי המוטל על ההורים, הוא תיקן אותה על שלטון המקומי, על הקהילה בלבד, במכוון וביודעין, למרות השוני בחוסן הכלכלי של הקהילות השונות. כך גם מתפרשת קביעתו של הגאון רבי שמואל הלוי וואזנר⁴⁶:

אם עדין נשאר גרעון, הוא הדין כשאר צרכי עמך ישראל מרובים, שאנו ניגשים לכלל ישראל שהם נתבעים ונותנים להעמיד דת על תלה, אבל לא מתקנת ר' יהושע בן גמלא.

מדובר אפוא, במגבית **התנדבותית** מיחידים רבים בני קהילות שונות⁴⁷, ולא בפעולה שלטונית, לא של השלטון המרכזי ואף לא של השלטון המקומי. השלטון המרכזי אינו רשאי להשתתף במגבית מעין זו, שכן עליו להשתמש בכספי הציבור שבידו לתפקידים

44. שאלה אחרת היא התוויית מדיניות חינוך כלל ארצית. לאור המקורות שנדונו לעיל, נראה כי ההלכה נמנעה בכוונה מהטלת תפקיד מעין זה על השלטון, הן המקומי והן המרכזי, מפני שמדובר בחובה המוטלת על כל הורה.

45. במאמרו הנ"ל, בעמ' 369. גם בדבריו שצינו לעיל, שם, בעמ' 361-362 ו-375-377, הזכיר הרה"ג יהודה זולדן בנשימה אחת 'מערכות חינוך ורווחה', בהקשר של סיוע מהשלטון המרכזי.

46. שו"ת שבט הלוי, חלק ו' י"ד סי' קמז. זה המקור שהביא הרה"ג יהודה זולדן לדבריו לעיל, בדבר תפקידו של השלטון המרכזי לסייע למוסדות הקהילה בנושא החינוך, בשעת הצורך, ואין זו כוונת הדברים, כאמור.

47. וזו הכוונה במונח 'כלל ישראל', כפי שעולה במפורש מהקשר הדברים בתשובה, ואין הכוונה למוסדות השלטון המרכזי.

המוטלים עליו בלבד. אמנם מהדיונים ההלכתיים הרבים של פוסקי הדורות האחרונים לגבי תקנת יהושע בן גמלא, עולה כי העמדה ההלכתית המקובלת היא שמכלול מוסדות החינוך בימינו הוא אכן קיום של תקנת יהושע בן גמלא בדיעבד, למרות ריכוזיותם של חלק מהם.⁴⁸ ואולם מדובר בקביעת עמדה הלכתית בנוגע למציאות הקיימת,⁴⁹ ולא בהגדרת המצב הראוי על-פי ההלכה.⁵⁰

48. אמנם עיין בדברי הגאון רבי שלמה זלמן אויערבאך, בתשובתו בעניין שביתת מלמדים, בשו"ת מנחת שלמה, ח"א ס' פז אות ג, הרואה ב'דייני העיר או חשובי העיר' מופקדים על תחום החינוך במידה כלשהי, ואין נזכרת בדבריו מסגרת על-קהילתית כלשהי.

49. בנוגע לכך עיין בדברי הרה"ג יהודה זולדן, במאמרו הנ"ל, בעמ' 369: 'תרגום התפיסה הזאת [של אחריות הרשות המקומית בתחום החינוך, ולא של השלטון המרכזי - ר.ז.] למציאות ימינו הוא בעייתי, מאחר שהיכולת להתקדם במסלול הלימודים בגילאים מבוגרים תלויה בעמידה בתנאים ובקריטריונים הנקבעים על ידי המדינה - משרד החינוך (בחינות בגרות...), אך נראה שלפחות בגילאים צעירים יותר יש לאפשר להנהגה המקומית אוטונומיה רחבה באשר לעיצוב המסגרת החינוכית, אופיה ותכניה. בנוגע למימון - המימון העיקרי של מערכת החינוך מגיע מכספם של כל תושבי המדינה ממסים (ומועבר בחלקו דרך הרשויות המקומיות). אין צורך לשנות את שיטת הגבייה למסגרת של גבייה עירונית, אם כי גם זה אפשרי. מה שחשוב הוא לאפשר ניהול חינוכי של המסגרות בידי הכוחות המקומיים, ולפי היכרותם את הציבור וצרכיו, בשונה מהמקובל כיום, לפיו המדיניות החינוכית והתכנים הלימודיים נקבעים כמעט במלואם על ידי משרד החינוך'. יש להעיר על דבריו, כי אין כל מקור הלכתי לטיפול של השלטון המרכזי בחינוך העל-יסודי, ואין כל סיבה לייצר מנגנון שלטוני כלשהו של תעודות הבגרות, עיין במאמרה של החוקרת ח' דויד, 'מהומה רבה על כן דבר: על מערכת החינוך הישראלית', המופיע באתר פסיכולוגיה עברית). כמו כן, כמבואר לעיל, האחריות על 'עיצוב המסגרת החינוכית - אופיה ותכניה', בכל גיל, וכן מימונה וניהולה, אכן אינם מוטלים על השלטון המרכזי, אך כמעט באותה מידה, אין הם מתפקידיה של הרשות המקומית. תפקידים אלו מוטלים על ההורים, בעיקרם המכריע.

50. אמנם עיין בהצעת החוקה של הרב יצחק ברויער, יבנה, קובץ אקדמאי דתי, ניסן תש"ט כרך ג', פרק שני סעיף ז, תת סעיף 5: 'בתי ספר חרדיים יהיו ציבוריים, מקומיים או ממשלתיים'. לכאורה, מדובר כאן על התוויית המבנה הרצוי, ובכל זאת מיוחס תחום החינוך גם לשלטון המרכזי. אכן, אפשר לומר שכונת הדברים היא לתיאור של השאיפות המרביות להעמדת המציאות הנוכחית על אדני התורה, ולא על תיאור המצב הראוי והשלם על-פי ההלכה, שכן הדברים נכתבו בתקופה שבה נשלטו מערכות החינוך בארץ על ידי המפלגות, ומתוכננת הייתה שליטה ממלכתית על נושא החינוך אחרי קום המדינה (כפי שאכן אירע), ועצ"ע. עוד עיין בדברי הרה"ג משה ארנרייך, במאמרו 'קול התורה' (המבוסס על פס"ד מסוים בהלכות שכנים, שפורסם באתר של כולל ארץ חמדה), כי בדורותינו מוטלת 'האחריות הכלכלית על הפעלת מסגרות ללימוד תורה' בעיקר על הרשויות, בתור יישום של תקנת יהושע בן גמלא, ולפיכך 'זכותם של האזרחים לדרוש מהרשויות מסגרות לימוד, בשטחים ציבוריים'. זאת בשונה מהמצב בימי חז"ל, שהפעלת המסגרת החינוכית הייתה באחריותו של מלמד התינוקות. אמנם אין הרה"ג משה ארנרייך מנמק טענה זו.